

*Денис Васильович Гончар,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

КВАЛІФІКОВАНА ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА ЯК ЧИННИК ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

Конституційно-правове положення про те, що кожен має право на отримання юридичної допомоги, є важливою гарантією забезпечення і реалізації доступності правосуддя. У передбачених законом випадках юридична допомога надається за рахунок державних коштів; кожному гарантується право на одержання кваліфікованої юридичної допомоги. У випадках, передбачених законом, юридична допомога надається безкоштовно. У цій конституційній нормі містяться: а) суб'єктивне конституційне право кожної людини на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, зокрема безкоштовної; б) конституційна гарантія отримання кожним такої допомоги з боку держави.

На сьогодні існує тенденція розширення поняття юридичної допомоги як конституційного обов'язку держави перед людиною і суспільством. Вона виражається, по-перше, у збільшенні формату такої допомоги, яка включає в себе правове виховання населення; правове інформування і консультування населення; захист порушених прав та охоронюваних законом інтересів громадян, а також професійний юридичний захист, що надається адвокатами. По-друге, юридична допомога визнається як різновид соціальної допомоги, а не лише правової послуги (правове обслуговування громадян похилого віку та інвалідів; захист прав дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації, зокрема шляхом надання їм кваліфікованої юридичної допомоги; гарантування як вид соціальної підтримки; консультації з правових питань; інші види юридичної допомоги в психіатричних і психоневрологічних установах тощо). Третім проявом сучасної тенденції надання юридичної допомоги є визнання низки учасників надання такої допомоги (юридичні клініки, правозахисні організації тощо) державою і залучення нових суб'єктів надання юридичної допомоги (державні юридичні бюро).

Доступність правосуддя виходить з уявлень розумного державного фінансування наданих юридичних послуг, їх повноти та встановлення відповідного кола осіб, які мають право отримання юридичної допомоги, гнучкості системи надання юридичних послуг, регулювання і встановлення принципів управління цією системою. У міжнародно-правовому сенсі право на юридичну допомогу виступає основою для реалізації права на доступ до правосуддя. Відповідно, право на справедливий судовий розгляд – це гарантія цього права. Однак необхідно взяти до уваги той факт, що значущість інституту безоплатної правової допомоги залежить від того, як правова система загалом гарантує доступ до правосуддя. До того ж у багатьох країнах прийняті спеціальні закони, які детально описують систему юридичної допомоги. Такі закони діють в Австралії, Албанії, Бельгії, Болгарії, Німеччині, Нідерландах, Словаччині, Словенії, Франції, Південно-Африканській Республіці та в інших країнах. У таких законах встановлюються основні характеристики програм із надання безкоштовних (або частково безкоштовних) правових послуг населенню: 1) коло осіб, які мають право на отримання допомоги, й умови її надання; 2) обсяг і види наданих юридичних послуг; 3) порядок формування і повноваження органу, що відповідає за управління програмою юридичної допомоги; 4) повноваження інших органів влади в межах програми юридичної допомоги; 5) принципи фінансування програми юридичної допомоги; 6) порядок роботи приватних практикуючих юристів.

Право на судовий захист є загально визнаним на національному та міжнародному рівні. Так, у статті 8 Загальної декларації прав людини зазначено: «Кожна людина має право на ефективне поновлення прав компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом». Зокрема, право на судовий захист визнається за всіма згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Незважаючи на те, що зазначена стаття не містить терміна «доступність правосуддя», Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) тлумачить цю норму як таку, яка встановлює гарантії доступу до правосуддя. У справі «Голдер проти Великої Британії» було вирішено, що формально не обмежуючи права на судовий захист, але при цьому, позбавивши заявника права на консультацію з адвокатом, право на судовий захист було порушено у зв'язку з порушенням «доступності правосуддя». У рішенні, зокрема, вказувалося: «Було б неможливо, щоб у п. 1 ст. 6 містився докладний опис наданих сторонам процесуальних гарантій у цивільних справах і не захищався б передусім той, що дає можливість практично користуватися такими гарантіями – доступу до суду. Такі характеристики процесу, як справедливість, публічність, динамізм позбавляються сенсу, якщо немає самого судового розгляду. <...> все зазначене вище дає змогу дійти висновку, що

право доступу до правосуддя є одним із невід'ємних складових права, гарантованого п. 1 ст. 6» [1]. Ця постанова ЄСПЛ є значущою і для нашої держави, оскільки, ратифікувавши Конвенцію, Україна визнала юрисдикцію ЄСПЛ, а відповідно, і всі його прецеденти повинні враховуватися у національному правопорядку.

Проте варто виокремити важливий і цікавий погляд, на якому наголошують у багатьох зарубіжних дослідженнях, і полягає він у тому, що важливо гарантувати не просто «доступ до правосуддя» (*«access to justice»*), а «рівний доступ до правосуддя» (*«equal access to justice»*) [2]. Така постановка питання багато в чому робить акцент на забезпеченні доступності правосуддя для малозабезпечених і соціально незахищених верств населення, зокрема за допомогою надання безкоштовної юридичної допомоги.

Повертаючись до розгляду проблеми доступності правосуддя крізь призму ст. 6 Конвенції та практики її застосування, вироблену ЄСПЛ, можна зазначити, що доступність правосуддя у певних випадках пов'язується із наданням безкоштовної юридичної допомоги. У низці розглянутих справ суд знайшов порушення ст. 6 Конвенції, при цьому сформулювавши положення, які впливають на рішення цього питання і загалом враховуються при визначенні необхідності надання юридичної допомоги безкоштовно: 1) потенційні наслідки вирішення правового питання, з якими зіткнеться заявник; 2) складність правового питання або процедури його розгляду, особливо в тих випадках, коли представництво в суді є обов'язковим відповідно до закону; 3) можливість заявника ефективно представити свою справу в суді; 4) перспективи виграшу справи в судовому порядку.

Зокрема, в 1979 р. розглядалася справа «Ейрі (Airey) проти Ірландії» з питання порушення права на доступ до суду в зв'язку з неможливістю отримання правового захисту у цивільній справі. Пані Ейрі намагалася домогтися в судовому порядку окремого проживання з чоловіком, оскільки в Ірландії у той час розірвати шлюб шляхом розлучення було неможливо. ЄСПЛ констатував, що фактично заявниці було відмовлено в доступі до правосуддя (у зв'язку з відмовою в наданні безкоштовної юридичної допомоги), підкресливши при цьому складність процедури звернення і розгляду справи у Високому суді, де за правилами має розглядатися справа, і той факт, що шлюбно-сімейні спори часто супроводжуються емоційною напругою сторін, то навряд чи сумісно з необхідним ступенем об'єктивності, необхідної для ефективного захисту в суді [3].

Однак навіть у ситуаціях, коли ЄСПЛ дійшов висновку про порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з ненаданням юридичної допомоги та, таким чином, порушення доступності правосуддя, у рішеннях зазначалося, що доступність правосуддя може бути забезпечена не тільки забезпеченням безкоштовної юридичної допомоги, а й шляхом використання інших засобів (наприклад, за допомогою спрощення процедур порушення і ведення справи в суді, юридичного страхування).

Досліджуючи три способи забезпечення доступності правосуддя (надання безкоштовної юридичної допомоги, вдосконалення процедур розгляду справи в суді, правове інформування населення) з точки зору економічних та інших переваг кожного з них, М. Барендрехт доходить висновку про те, що надання безкоштовної юридичної допомоги найбільш часто застосовується державами з метою формування доступного правосуддя, у той час як набагато менше грошей витрачається на вдосконалення судочинства для розв'язання юридичних проблем, що виникають у повсякденному житті клієнтів. Систематичні урядові витрати на правове виховання і правове інформування ще менше поширені [4]. Однак автор зазначає, що тільки безкоштовна юридична допомога здатна задовольнити нагальні потреби осіб, які потребують розв'язання правових проблем. Усвідомлений попит на юридичну допомогу може бути вищим, тому що клієнти будуть прагнути задовольнити нагальні потреби, якщо вони зіткнулися з проблемою, і швидше вдадуться до персональної поради і допомоги, замість того, щоб задовольняти потребу за допомогою звернення до судових процедур або юридичної інформації. Інвестиції в суди і юридичне інформування, ймовірно, будуть своєчасні не для них, а тільки для майбутніх користувачів юридичної системи.

Розглядаючи принцип доступності правосуддя як один із інтернаціональних фундаментальних принципів, можна зазначити, що процесуальні гарантії реалізації цього та інших інтернаціональних принципів є різними в окремих країнах і створюються під впливом своїх національних правових шкіл, традицій, але при цьому не виключається взаємодія правових культур, міжнародного досвіду.

Таким чином, можна констатувати, що доступність правосуддя розглядається як категорія, на яку впливає безліч чинників: від питань, пов'язаних із судоустроєм, питань щодо провадження справи в суді до організаційних аспектів і фінансових витрат. Водночас як один зі складових доступності правосуддя виділяється право на кваліфіковану допомогу (до того ж у деяких випадках безкоштовну). Постановка питання саме таким чином стала можливою у зв'язку з урахуванням ролі судів і правосуддя у суспільстві, а також аналізом ролі держави в забезпеченні ефективного функціонування судової системи. Концепція судової реформи 1991 р. містила помилкове положення про те, що цивільний процес повинен стати послугою, яка надається державою сторонам, що в принципі виключало питання про створення системи

безоплатної правової допомоги. У цьому аспекті не враховувалася концепція соціального правосуддя, спрямованого на забезпечення справжньої рівності сторін у процесі. Такий підхід до правосуддя значною мірою зміщує акценти на забезпечення рівних можливостей всіх зацікавлених осіб на отримання необхідного судового захисту. Доступність правосуддя для незахищених верств населення неминуче ставить питання про гарантії отримання кваліфікованої юридичної допомоги у випадках, коли це необхідно. У таких ситуаціях й ефективна реалізація права на судовий захист ставиться у залежність від отримання юридичної допомоги. Тому вважаємо за необхідне розглядати право на кваліфіковану юридичну допомогу, зокрема безкоштовну, як засіб забезпечення доступності правосуддя та ефективної реалізації права на судовий захист. Це слугуватиме основоположною законодавчою гарантією доступності правосуддя і, як наслідок, сприятиме зростанню довіри населення до судової влади.

Використані джерела

1. *The decision in the case «Golder v. United Kingdom»*, dated February 21, 1975 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int>
2. *Moorhead R. Researching Legal Aid: Quality is a Case Study / R. Moorhead // Making Legal Aid a Reality.* – 2009. – Рр. 149–162.
3. *The decision in the case «Airey v. Ireland, Munro v. the United Kingdom»*, № 10594/83, 14 July 1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.coe.int/>
4. *Barendrecht M. Legal Aid, Accessible Courts or Legal Information? / M. Barendrecht // Three Access to Justice Strategies Compared» Global Jurist.* – 2011. – Vol. 11. – Issue 1 (Topics). – Article 6.

Гончар Д. В. Кваліфікована юридична допомога як чинник доступності правосуддя

У статті розглянуто проблему доступності правосуддя через призму надання кваліфікованої юридичної допомоги. Право на кваліфіковану юридичну допомогу, зокрема безкоштовну, розглянуто як засіб забезпечення доступності правосуддя та ефективної реалізації права на судовий захист. Наголошено на розширенні поняття юридичної допомоги як конституційного обов'язку держави перед людиною і суспільством. Вона виражається передусім у збільшенні формату такої допомоги, яка включає в себе правове виховання населення; правове інформування та консультування населення; захист порушених прав та охоронюваних законом інтересів громадян, а також професійний юридичний захист, що надається адвокатами.

Ключові слова: права людини, юридична допомога, доступ до правосуддя, право на судовий захист, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Гончар Д. В. Квалифицированная юридическая помощь как фактор доступности правосудия

В статье рассмотрена проблема доступности правосудия через призму оказания квалифицированной юридической помощи. Право на квалифицированную юридическую помощь, в том числе бесплатную, рассмотрено как средство обеспечения доступности правосудия и эффективной реализации права на судебную защиту. Отмечено расширение понятия юридической помощи как конституционной обязанности государства перед человеком и обществом. Она выражается, в первую очередь, в увеличении формата такой помощи, которая включает в себя правовое воспитание населения; правовое информирование и консультирование населения; защиту нарушенных прав и охраняемых законом интересов граждан, а также профессиональную юридическую защиту, предоставляемую адвокатами.

Ключевые слова: права человека, юридическая помощь, доступ к правосудию, право на судебную защиту, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Gonchar D. Qualified legal assistance as a factor in the availability of justice

The article deals with the problem of access to justice through the prism of providing qualified legal aid. The right to qualified legal assistance, including free, is considered as a means of ensuring the availability of justice and the effective realization of the right to judicial protection. It is emphasized on the expansion of the notion of legal assistance as a constitutional duty of the state to man and society. It is expressed, first of all, in increasing the format of such assistance, which includes the legal education of the population; Legal information and counseling of the population; Protection of violated rights and law-protected interests of citizens, as well as professional legal protection provided by lawyers.

Key words: human rights, legal aid, access to justice, the right to judicial protection, European Convention on Human Rights.

УДК 347.77

*Оксана Валеріївна Гумега,
здобувач Науково-дослідного інституту
інтелектуальної власності НАПрН України,
суддя Господарського суду міста Києва*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ

Удосконалення захисту прав інтелектуальної власності в Україні стоїть на порядку денному у процесі докорінної реформи сфери інтелектуальної власності. Його покращення і наближення до європейських стандартів визначено як стратегічна мета на рівні Президента України, Парламенту та Уряду.